

dr hab. Renata Czekalska
Instytut Bliskiego i Dalekiego Wschodu
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Kraków, 6 grudnia 2018 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Antoniny Łuszczykiewicz, pt.:
Kulturowe dziedzictwo Indii w zasadach Pancha Shila i jego rola w porozumieniu chińsko-indyjskim (1954–2014)

Przedłożona do recenzji, licząca 398 stron praca doktorska Pani mgr Antoniny Łuszczykiewicz, przygotowana pod opieką naukową Ks. prof. dra hab. Krzysztofa Kościelniaka, poświęcona jest krytycznej analizie kulturowego wymiaru Pięciu Zasad Pokojowego Współistnienia (oryg. pañcāśīla, wym. „pañća śīla”), tj. zasad sformułowanych w porozumieniu w sprawie handlu i komunikacji, zawartym 29 kwietnia 1954 roku między pierwszym premierem niepodległych Indii Dżawaharlalem Nehru oraz premierem ChRL Czou En-lajem.

Rozprawa podzielona jest na cztery uzupełniające się i tworzące spójną całość rozdziały, jej cele i zakres, jak również metodologia, obejmująca przede wszystkim hermeneutyczną analizę i interpretację tekstów umieszczających Pięć Zasad w szerokim kontekście kulturowym, zostały sformułowane i opisane we Wstępie. Jak stwierdza Autorka dysertacji, „[n]a płaszczyźnie metodologicznej głównym celem badań (...) jest próba zrozumienia tekstów poświęconych kulturowemu wymiarowi zasad Pancha Shila, a następnie uporządkowanie i przekazanie pozyskanej w ten sposób wiedzy w formie analizy krytycznej.” (s. 18). Cel ten Pani mgr Łuszczykiewicz konsekwentnie realizuje, odnajdując oraz interpretując sensy jawne i ukryte w tekstach dotyczących analizowanego zjawiska.

Autorka rozprawy postawiła sobie wiele celów badawczych, dzieląc je na „Główne cele i pytania badawcze” (s. 5) oraz „Szczegółowe cele badawcze” (s. 13). Wśród zagadnień wskazanych w kategorii głównych Autorka wymienia przede wszystkim: analizę źródeł poświęconych Pięciu Zasadom w ujęciu kulturoznawczym; rekonstrukcję kulturowego dyskursu odzwierciedlającego utożsamienie idei zawartych w Pięciu Zasadach z wartościami zakorzenionymi w cywilizacji indyjskiej; analizę procesu nadawania Pięciu Zasadom nowego

kulturowego sensu przez polityków, dziennikarzy a także naukowców; weryfikację tezy zakładającej, że autorzy przywołanych tekstów dążyli w gruncie rzeczy do promowania pozytywnego wizerunku Indii na arenie międzynarodowej oraz ustalenie za pomocą jakich środków próbowali oni to dążenie zrealizować; wskazanie tych elementów dziedzictwa kulturowego, do których odwoływali się autorzy analizowanych tekstów oraz ustalenie powodów, dla których do tych właśnie elementów się odnosili; ustalenie, jaki wpływ miały owe indyjskie działania wizerunkowe na polityczno-ideologiczny wymiar stosunków indyjsko-chińskich, kształtowanie pozytywnego wizerunku Indii na arenie międzynarodowej oraz ich pozycji jako uczestnika ruchu państw niezaangażowanych; krytyczna ocena publikacji poświęconych Pięciu Zasadom; zbadanie, „czy cele stojące za dążeniem do cywilizacyjnego usankcjonowania Pięciu Zasad zmieniały się wraz z ewolucją charakteru relacji chińsko-indyjskich” (s. 7); zweryfikowanie roboczej tezy, że „doszukiwanie się w treści Pięciu Zasad indyjskiego ducha i wartości stanowiło w latach 50. XX wieku (...) wyraz ‘roszczeń do dojrzałości’...” (s. 7); potwierdzenie tezy, że „charakter interpretacji zasad Pancha Shila koreluje z kontekstem epoki”, a także tezy określonej jako podstawowa (a wymienionej jako ostatnia w kategorii głównych celów) głoszącej, że „nadawanie Pięciu Zasadom kulturowego sensu służyło przede wszystkim realizacji celów o charakterze polityczno-ideologicznym”. W kategorii „szczegółowych celów badawczych” Autorka rozprawy jasno i rzetelnie omówiła swoje zamierzenia badawcze, zrealizowane następnie w poszczególnych częściach rozprawy. W równie klarowny sposób, Pani mgr Łuszczkiewicz uzasadniła podjęcie problemu badawczego, który – w moim przekonaniu – z pewnością zasługuje na uwagę, zwłaszcza w ujęciu kulturoznawczym, zaproponowanym w recenzowanej rozprawie. Oceniając rozdział pierwszy pracy należy również podkreślić dobre przygotowanie teoretyczne Autorki. Pewną słabością jest mało przejrzyste sformułowanie zasadniczych celów i tez rozprawy, których wyłowienie ze stylistycznych zawiłości tekstu stanowi dla czytelnika niemałe wyzwanie.

W rozdziale pierwszym dysertacji Pani mgr Łuszczkiewicz omawia wybrane kwestie filozoficzne, religijne, etyczne i społeczne, należące do cywilizacji indyjskiej, które Jej zdaniem mogły wpłynąć na charakter poglądów prezentowanych w literaturze dotyczącej Pięciu Zasad. Przeprowadzona w tej części pracy rekonstrukcja charakterystycznego dla tradycji indyjskiej rozumienia takich pojęć, jak wojna, pokój, tolerancja czy nieczynienie przemocy, z całą pewnością stanowi właściwe tło dla dalszych rozważań i nie mam żadnych wątpliwości co do

konieczności umieszczenia jej w rozprawie. Ponadto należy podkreślić, że choć z pewnością nie było to zadaniem łatwym, Pani mgr Łuszczkiewicz trafnie rozpoznała i wskazała potencjalne źródła przyjętych w analizowanej literaturze sposobów interpretacji Pięciu Zasad. Rozdział ten jednakże uważam za najstarszą część dysertacji, gdyż – mimo niewątpliwie dużego odczytania i dojrzałości badawczej Autorki – w porównaniu z pozostałymi częściami pracy zawiera stosunkowo liczne potknięcia, zarówno faktograficzne, jak i interpretacyjne (wskazane szczegółowo w dalszej części recenzji).

Rozdział drugi poświęcony został analizie historyczno-politycznych uwarunkowań, które doprowadziły do ogłoszenia Pięciu Zasad. W rozdziale tym Autorka skupiła się na tak istotnych kwestiach, jak naszkicowanie historycznego tła relacji indyjsko-chińskich, przedstawienie przyczyn, przebiegu i skutków chińsko-indyjskiej wojny granicznej z 1962 roku, a także analiza rozwoju relacji między Indiami i Chinami po wizycie w Pekinie Radźiwa Gandhiego w 1988 roku, stanowiącej przełom w stosunkach między obu azjatyckimi potęgami. Rozdział stanowi uporządkowaną, rzetelną i obiektywnie umotywowaną syntezę prezentowanych w nim zagadnień. Ponadto, jest dobrym i koniecznym dopełnieniem rozdziału pierwszego, wraz z którym tworzy świetnie skomponowane tło dla analiz przedstawionych w dalszej części dysertacji.

W rozdziale trzecim Autorka przedstawia polityczny i kulturowy obraz Pięciu Zasad, wykreowany w tekstach źródłowych. Dobór tekstów uważam za reprezentatywny i adekwatny. Pani Antonina Łuszczkiewicz usystematyzowała badane materiały, grupując je w trzy zakresy chronologiczne, odpowiadające trzem okresom dającym się wyróżnić w stosunkach indyjsko-chińskich, w epoce postkolonialnej. Jako okres pierwszy, Autorka wskazała lata 1954-1962, wyznaczając jako ramy graniczne z jednej strony moment podpisania porozumienia opartego na Pięciu Zasadach, z drugiej – wybuch wojny granicznej 20 października 1962 roku. W tej części rozdziału przedstawione zostały szczególnie cenne, a mało znane źródła dokumentalne w postaci trzech broszur wydanych przez Izbę Ludową (Lok Sabhā) indyjskiego parlamentu, prezentujące ideę Pięciu Zasad w wymiarze ideologiczno-propagandowym i podkreślające jej rolę na arenie politycznej lat 50. ubiegłego stulecia. Jako kolejny etap indyjsko-chińskich relacji Pani mgr Łuszczkiewicz trafnie wskazała lata 1962-1988, czyli okres najpierw zupełnego zaniku, a następnie stopniowego ocieplenia owych

relacji, od zakończenia wojny granicznej po przełomową wizytę premiera Indii Radžiwa Gandhiego w Pekinie. W tej części pracy omówione zostały ważne publikacje książkowe oraz artykuły interpretujące zasady Pańca Śila oraz wkład premiera Dżawaharlala Nehru w historię światowych stosunków międzynarodowych z nieco dalszej perspektywy historycznej. Jako trzecią grupę tekstów Autorka wskazała publikacje z lat 1988-2014, czyli od pekińskiej wizyty Radžiwa Gandhiego, po obchody pięćdziesiątej rocznicy ogłoszenia Pięciu Zasad, obchodzonej w 2014 roku. W tej części pracy na szczególną pochwałę zasługuje aktualny dobór źródeł, nie tylko ze względu na ich reprezentatywny wymiar, ale także na ich autorów, ważnych uczestników i interpretatorów współczesnej sceny politycznej. Z analiz przeprowadzonych w rozdziale trzecim, Autorka wyprowadziła słuszne wnioski, stwierdzając między innymi, że „sześćdziesięcioletni okres, który rozpoczął się wraz z proklamacją Pięciu Zasad (...) przyniósł wiele różnych (a co najważniejsze, często radykalnie sprzecznych) sposobów narracji i interpretacji o charakterze historyczno-kulturowym.” (s. 306). Oceniając rozdział trzeci pracy należy również podkreślić świetne odczytanie Autorki w materialne źródłowym oraz Jej umiejętność porządkowania i oceny odmiennych stanowisk.

Najcenniejszy komponent rozprawy stanowi w mojej opinii rozdział czwarty, poświęcony analizie porównawczej esejów, przemówień, wywiadów i opracowań dotyczących aspektu kulturowego Pięciu Zasad, omówionych poprzednio w rozdziale trzecim. Rozdział ten przynosi weryfikację tez postawionych w części wstępnej rozprawy, a także zawiera rzetelną ocenę krytyczną kulturowych odniesień, konsekwentnie zidentyfikowanych i opisanych przez Autorkę rozprawy. W rezultacie Pani mgr Łuszczkiewicz dokonuje wieloaspektowej analizy czynników, jakie mogły wywrzeć wpływ na ton i wymowę tekstów przywołanych jako źródłowe, przeprowadzonej z różnych perspektyw. Autorka charakteryzuje trzy główne rodzaje narracji historyczno-kulturowej, wyodrębnione w rozdziale poprzednim, a także podejmuje próbę wyjaśnienia „dlaczego w kulturowym dyskursie Pancha Shila sięgnięto tylko po wybrane elementy cywilizacyjnego dziedzictwa Indii, czemu służyły tego typu nawiązania, oraz w jaki sposób dyskurs ten ewoluował pod wpływem przemian historyczno-politycznych w Indiach, w regionie i na świecie.” (s. 329). Dokonując oceny tej części dysertacji warto podkreślić dojrzałość badawczą Autorki pracy, przejawiającą się między innymi w umiejętnym wychwytywaniu potencjalnych manipulacji oraz trafnym odczytywaniu treści, również tych pozatekstowych.

Rozprawę zamyka starannie przygotowane Zakończenie, w którym Autorka w sposób klarowny i systematyczny przedstawia wnioski z ustaleń poczynionych w części badawczo-analitycznej.

Dysertacja doktorska Pani mgr Antoniny Łuszczkiewicz, tak jak każde, nawet najbardziej udane dzieło naukowe, budzi pewne wątpliwości, a także posiada pewne wady. Do tych, w mojej opinii należą:

1. Sposób sformułowania tytułu rozprawy.

Zakres analiz obejmuje okres 60 lat, a zatem dotyczy wieloletniego, dynamicznego procesu przemian w relacjach pomiędzy Indiami i Chinami, omawianych w rozprawie w kontekście roli, jaką odegrały w nich tytułowe „Pancha Shila”. Użyte w tytule sformułowanie „rola w porozumieniu” nie oddaje procesualnego charakteru analizowanego zjawiska. Dlatego, w mojej opinii, drobne doprecyzowanie tytułu (np. Kulturowe dziedzictwo Indii w zasadach *Pancha Shila* i jego rola w kształtowaniu porozumienia chińsko-indyjskiego (1954–2014)) uczyniłoby go nie tylko czytelniejszym, ale także lepiej oddającym treściową zawartość dysertacji.

2. Kolejność, w jakiej zarówno w tytule, jak i w całej pracy wskazywane są dwa państwa – główni uczestnicy opisywanego procesu.

Szanuję decyzję Autorki pracy, która najwidoczniej uznała za najwłaściwszą kolejność alfabetyczną. Jednakże wzięwszy pod uwagę fakt, że będące przedmiotem analiz Pięć Zasad zostało (mówiąc najogólniej) zaproponowanych przez stronę indyjską, a także w świetle słów samej Autorki, która stwierdza, że „wszelkie odniesienia do chińskiego kręgu kulturowego stanowią w niniejszej rozprawie jedynie uzupełnienie analiz koncentrujących się na perspektywie indyjskiej”, należałoby pisać raczej o relacjach indyjsko-chińskich czy indyjsko-chińskim porozumieniu etc.

3. W tak obszernym i dogłębnym opracowaniu bardzo przyteczne byłyby indeksy, a przynajmniej indeks osób.

4. Grupa potknięć faktograficzno-interpretacyjnych (wskazuję tylko najważniejsze, głównie w rozdziale pierwszym rozprawy):

a/ definicja ahimsy (s. 32)

Autorka stwierdza „*Ahimsa* – znana również światu jako idea nieczynienia przemocy – uczy przede wszystkim szacunku wobec wszelkich form życia, a w wersji skrajnej zakłada całkowite

powstrzymanie się od zabijania zwierząt.” Sformułowanie jest nieprecyzyjne ponieważ pozwala przypuszczać, że *ahimsa* w „wersji skrajnej” dopuszcza zabijanie innych niż zwierzęta, żywych organizmów.

b/ W rozdziale pierwszym wielokrotnie pojawiają się odniesienia do hinduizmu, jednak nigdzie nie znajdujemy definicji tego wieloaspektowego i złożonego zjawiska społeczno-religijnego, które wszakże nie zostało ani nazwane, ani zdefiniowane przez samych Indusów, o czym warto pamiętać, szczególnie analizując publikacje odnoszące się do „odwiecznej” tradycji hinduizmu.

b/ Na stronie 35 pisze Autorka o „religii hinduskiej”. W kontekście prowadzonych analiz sformułowanie to wydaje się wyjątkowo nieprecyzyjne, gdyż *de facto* nie wiadomo, co oznacza.

c/ s. 33, p. 32 – nie „*Āndogjaupaniśad*”, a „*Āndogjaupaniśad*”, na marginesie dodać warto, że upaniśady, brahmany, aranżaki, śastry (czy dharmaśastry) etc. to nazwy staroindyjskich gatunków literackich, nie ma zatem uzasadnienia użycie dużych liter w zapisie tych wyrazów w języku polskim, a taki zapis stosuje Autorka konsekwentnie w całej dysertacji.

d/ Przedstawiony na s. 38 syntetyczny skrót procesu powstawania eposów, „Przez wieki opowieści te rozrastały się dzięki recytacji na dworach, wchłaniając wiele innych tradycyjnych wyobrażeń” w zasadzie niczego nie wyjaśnia, a wręcz przeciwnie, może powodować u czytelnika mylne przeświadczenie, że eposy należą wyłącznie do tradycji literatury dworskiej. Nie wiadomo także, co kryje się pod sformulowaniem „inne tradycyjne wyobrażenia” (wyobrażenia czego?).

e/ Na s. 39 i 40, dwukrotnie wspomina Autorka o „bitwie pod Kurukszetrą”, podczas gdy bitwa odbyła się na polu (sanskryt./hindi: ‘kṣetra’) o nazwie Kuru, a zatem można raczej mówić o bitwie na Kuruksztrze, lub bitwie na Polu Kuru.

f/ Sformułowania „wedyjski braminizm” (s. 39) oraz „hinduski punkt widzenia” (s. 40) wymagają wyjaśnienia.

g/ W charakterystyce *Bhagawadgity* (s. 41), najpierw pojawia się stwierdzenie, że „*Bhagawadgita* to zapis swoistego kazania...”, a w kolejnym akapicie znajduje się informacja, że „*Bhagawadgita* napisana została w formie dialogu” – kazanie to zatem, czy dialog?

h/ W części 1.1.5.2 brak odwołania do istniejącego polskiego przekładu *Manusmriti* autorstwa Marii Krzysztofa Byrskiego (wydanego pod tytułem *Traktat o zacności*).

i/ Na s. 54, zamiast kołowrotu, pojawił się „kołowrotek wcieleń”.

j/ Tytuł zbioru buddyjskich opowieści, zwanych *dżatakami* deklinowany jest w rozprawie jak rzeczownik rodzaju żeńskiego w liczbie pojedynczej („historia z *Dżataki* – zbioru opowieści...”; „opowieści z *Dżataki* mówiły...”), podczas gdy powinien on mieć formę liczby mnogiej (opowieści z *Dżatak*). (s. 55 (tekst gł. oraz przypis) i s. 60).

k/ Edykty króla Aśoki opisane są jako „wryte w kamieniu inskrypcje, które można znaleźć w różnych częściach jego dawnego imperium”, podczas, gdy charakterystyczną cechą tychże dokumentów, która umożliwiała rozmieszczanie ich w różnych częściach imperium jest fakt, że edykty wykuwano przede wszystkim na kamiennych kolumnach, które ustawiono w miejscach publicznych i w ten sposób komunikowano ludowi wolę władcy. Ponadto, w części poświęconej orędziom władcy, dzięki którym wiedza o sposobach rządzenia państwem oraz poglądach religijno-społecznych Aśoki przetrwała do naszych czasów, brakuje odwołania do polskiego przekładu tych tekstów, autorstwa Jadwigi Makowieckiej (wydanych pt. *Orędzia króla Aśoki*).

l/ Termin „dżinizm” pochodzi od sanskryckiego pierwiastka ‘dźi’ (ji) – zwyciężać. Wyraz „dżin”, który przywołuje Autorka na s. 65, wyjaśniając etymologię terminu dżinizm, to nie „rdzeń” ale rzeczownik (sansk. jina), rzeczywiście oznaczający ‘zwycięstwo’ i pochodzący od tego samego, co wyraz dżinizm pierwiastka ‘ji’.

5. Od strony językowej i redakcyjnej, rozprawa została przygotowana z dużą starannością, niemniej zawiera pewne błędy i usterki. Niezgodnie z kanonem dyskursu naukowego, Autorka stosunkowo często używa określeń typu perswazyjnego i ekspresyjnego (np. bezsprzecznie, niezaprzeczalnie etc.). W rozprawie pojawiają się błędy gramatyczne i stylistyczne (np. „million ludzi poniósł śmierć” s. 92, „wojna była słuszna i służyła zadośćuczynieniu *dharmy*” s. 41, „starożytne koncepcje filozoficzne nie łączył z Pięcioma Zasadami Pokojowego Współistnienia żaden związek” s. 316, „w Indiach żyją oficjalnie 23 miliony wyznawców” s. 340, „był on przeznaczony (...) do sfery wewnętrznej...” s. 345, „...odstąpiła kilka poważnych nadużyć interpretacyjnych. Jeden z nich....” s. 356, „Ladakhiem” s. 103 etc.). Ponadto, pojawiają się znaczące przejęzyczenia („polityka oparta na idei nieczynienia pomocy” s. 169-170). Wątpliwość budzi także stosowana niezmiennie w całej pracy forma zapisu nazwiska Hirena Mukherjee (w dysertacji konsekwentnie „Mukerjee”). Zastrzeżenia budzi także decyzja co do formy zapisu zasadniczego dla rozprawy terminu „Pancha Shila”. Dziwi bowiem fakt, że Autorka znająca pismo dewanagari i potrafiąca odwołać się do oryginalnej postawy, czy to hindi czy sanskryckiej, zdecydowała się zachować angielską

postać nazwy pięciu zasad, a decyzję swoją nieprzekonująco wyjaśniła w przypisie 1, s. 5 w następujący sposób „...wybrano anglojęzyczny sposób zapisu, dzięki któremu czytelnik bez trudu odróżni dwudziestowieczne reguły Pancha Shila od zasad Pańca Śila z myśli buddyjskiej.” Wszak te dwie nazwy są identyczne, a nawet przy zastosowaniu proponowanego przez Autorkę sztucznego rozróżnienia, i tak zachowują tę samą postać fonetyczną.

Zamykając część poświęconą uwagom, najbardziej niewdzięczną w pracy recenzenta, podkreślam, że powyższe zastrzeżenia nie umniejszają wysokiej oceny recenzowanej rozprawy doktorskiej. Zostały w recenzji zawarte przede wszystkim dlatego, aby Autorka zechciała je wziąć pod uwagę przygotowując w przyszłości do druku swoją pracę, która z całą pewnością powinna zostać opublikowana.

Recenzowaną rozprawę charakteryzuje wysoki walor naukowy, a Pani mgr Łuszczkiewicz należą się wyrazy uznania za przeprowadzenie wnikliwej analizy porównawczej zgromadzonych źródeł. Przedstawiona dysertacja jest także źródłem ciekawych i inspirujących spostrzeżeń, zwłaszcza dotyczących głównych typów narracji stosowanej przez polityków, naukowców oraz dziennikarzy poszukujących związków idei Pięciu Zasad z indyjskim kontekstem kulturowym.

Wniosek końcowy

Rozprawa Pani mgr Antoniny Łuszczkiewicz ma liczne zalety zarówno teoretyczno-metodologiczne jak i praktyczne, a ze względu na zaproponowane w niej ujęcie kulturoznawcze – jest pracą prekursorską, nie tylko w polskim piśmiennictwie naukowym. Dysertacja prezentuje bardzo dobry poziom naukowy i jest oparta jest na bogatej literaturze (bibliografia liczy 38 stron), która została wykorzystana w sposób twórczy.

Powyższe cechy recenzowanej rozprawy dają podstawę do wysokiej oceny przedłożonej dysertacji doktorskiej, jako studium dojrzałego teoretycznie i metodologicznie, popartego solidną analizą materiałów źródłowych.

Na podstawie przedstawionej oceny stwierdzam, że rozprawa doktorska pt. *Kulturowe dziedzictwo Indii w zasadach Pancha Shila i jego rola w porozumieniu chińsko-indyjskim*

(1954–2014), autorstwa Pani mgr Antoniny Łuszczkiewicz, napisana pod kierunkiem Ks. prof. dra hab. Krzysztofa Kościelniaka, spełnia wymagania określone w obowiązującym tekście Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuk, i wnoszę o dopuszczenie Pani mgr Antoniny Łuszczkiewicz do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

A handwritten signature in black ink, appearing to read "P. Gębski". The signature is fluid and cursive, with a long horizontal stroke at the end.